

Марина Курешевић
Александра Цолић Јовановић

INFINITIVUS PRO IMPERATIVO У СТАРИМ СРПСКИМ НЕЛИТУРГИЈСКИМ НАРАТИВНИМ ТЕКСТОВИМА*

У овом раду испитују се синтаксичко-семантичка и прагматичка својства те функционалностилски потенцијал инфинитива уз комуникативне глаголе када се њим преноси императивно значење из директног говора. Основни корпус за истраживање чине стари српски нелитургијски наративни текстови различитих жанрова (апокрифи, романи, повести) и различитих језикостилских реализација. Сачувани преписи потичу из XV и XVI века, са различитих подручја штокавског наречја. Инфинитив у функцији преношења императивног значења из директног говора разматра се, с једне стране, у свом односу према императиву, тј. према директном говору, а с друге, према конкурентној финитивној структури *ga* + презент.

Кључне речи: комуникативни глаголи, инфинитив, императив, *ga* + презент, српскословенски, старосрпски.

This article deals with the syntactic, semantic and pragmatic properties as well as the functional-stylistic potential of the infinitive used with verbs of communication when it conveys an imperative meaning from direct speech. The basic corpus for this research consists of old Serbian non-liturgical narrative texts of different genres (apocryphs, novels, stories) and of various linguistic and stylistic realizations. The chosen texts originate from the 15th and 16th centuries from different areas of the Štokavian dialect. The infinitive with the function of conveying the meaning of an imperative from direct speech is analyzed in relation to the imperative (i.e. direct speech), on the one hand, and the competing finite structure *da* + present, on the other.

Key words: verbs of communication, infinitive, imperative, *da* + present, Serbian Church Slavonic, Old Serbian.

1. Увод. Инфинитив је категорија речи која је у старословенском језику и његовим редакцијама имала широк спектар употреба. Налазимо га уз именице, придеве и глаголе различитих семантичких класа како у тим синтагмама гради перифрастични предикат или попуњава позицију субјекта, објекта, атрибута, одредбе или предикатива (ГРАМАТИКА 1991: 308–309; КУРЕШЕВИЋ 2014: 64). Поред ових, инфинитив је у раним словенским текстовима забележен и у самосталној предикатској употреби (РАСNEROVÁ 1958: 265; WEDEL 1981).² Употребљен уз глаголе могао је да гради са њима таутосубјекатске

---

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу уговора бр. 451-03-47/2023-01-/200166, склопљеног с Филозофским факултетом Универзитета у Новом Саду.

² Овако широк спектар синтаксичко-семантичких реализација инфинитива произилази из његовог номиналног порекла и инваријантне семантике. Наиме, инфинитив у индоевропским језицима настаје граматиализацијом глаголских именица, прелазећи тако из номиналног у вербални систем (МЕЈЕ 1965: 204–205; LENMANN 1974: 166–167; DISTERHEFT 1981). Словенски инфинитив потиче од глаголских именица с формантом *-ti-*, по свој прилици од њиховог

или хетеросубјекатске односе, а понекад и да буде у оквиру апсолутне конструкције (уп. НАДЕРКА 1964). У већини ових синтаксичко-семантичких реализација ради се о прасловенском наслеђу (РАСНЕРОВА 1958).³

У овом раду испитују се синтаксичко-семантичка и прагматичка својства те функционалностилски потенцијал једне до сада недовољно расветљене употребе инфинитива у старој српској писмености – реч је о инфинитиву уз комуникативне глаголе када се њим преноси императивно значење из директног говора.⁴ Уп. примере из старе српске наративне прозе нелитургијског карактера:

- 1) И повеаѣ еѣѣ пнтѣ хот[ѣ] мѣра сего по лак'ѣоу на д(ѣ)нѣ (ВО 570);
- 2) и рѣ^ѣ оурик'шншѣ свондѣ юнакоу^ѣ свон корабѣлѣ приндѣкноуѣ на вѣргѣ мѣра (РТ 2416).

Таква његова употреба у литератури понекад се именује као *infinitivus pro imperativo* (ВЕЋЕРКА 1996: 84–85).

У том циљу, најпре, размотрићемо статус инфинитива уз комуникативне глаголе у старословенском језику, а затим представити типологију тих конструкција (одељак 2). Потом ћемо сагледати ситуацију у широј словенској перспективи (одељак 3), те могуће индоевропске корене инфинитива *pro imperativo*, а посебно карактеристике његове употребе у индиректном говору у класичном и византијском грчком (одељак 4). Напокон, у светлу тих сазнања анализира се грађа из српских наративних нелитургијских текстова, при чему се инфинитив из индиректног говора посматра у односу на императив (дакле, директни говор), те на конкурентну финитну структуру *ga* + презент (одељак 5). Из тога произилазе закључна разматрања (одељак 6).⁵

датива-локатива, чији је наставак највероватније настао граматицизацијом праиндоевропског **ei-* 'ићи'. Адлативна семантика падежне форме у основи условљава синтаксичко понашање словенског инфинитива, те он у већини својих функција остаје у домену нереализоване радње (Грковић-Мелџор 2007а: 67–68; 2013: 75–78).

³ Познато је да је синтаксички систем старословенског језика у извесној мери стилизован према грчким обрасцима. Упркос томе, старословенски је и у том домену ваљан извор за реконструкцију позног прасловенског. Применом савремене методологије у историјскосинтаксичким истраживањима која, поред комбиновања унутрашње реконструкције и компаративне методе подразумева и укључивање језичке типологије (Грковић-Мелџор 2013: 61), установљено је, између осталог, да поједине функције инфинитива не треба сматрати калковима према грчком, већ књижевним неологизмима, тј. структурама које су имале ослонац у језичком систему (ВЕЋЕРКА 1997: 373–377). Такав је, на пример, случај са конструкцијом акузатива са инфинитивом уз когнитивне и комуникативне глаголе (в. КУРЕШЕВИЋ 2018).

⁴ Управни (директни) и неуправни (индиректни) говор представљају два различита начина преношења туђег говора – док управни говор туђе речи даје у оном виду у ком су изговорене, сугеришући тиме њихову верност и истинитост, неуправни на њих индиректно упућује и на тај начин више представља говорников доживљај (Марић 2018: 636).

⁵ Важно је истаћи да је у овом раду фокус наше пажње на инфинитиву у позицији објектске допуне комуникативних глагола који граде хетеросубјектске структуре и којим се преноси императив из директног говора, а не и на слободном, прескриптивном инфинитиву. Прескриптивни инфинитив посведочен је у старословенском, знатно је чешћи у староруским повељама, а потврђен је и у старој српској писмености (уп. пр. из Хиландарског типика: *въ тон час(ѣ) ПАДАТИ на лице всѣмъ и ПОСЛУШАТИ нѣмѣна*, в. Грковић-Мелџор 2007а: 283). Према мишљењу неких истраживача, прескриптивни инфинитив има другачије порекло од инфинитива којим се преноси императив из директног говора – води порекло од *mihī est* структура које су са променом језичког типа развиле модалну семантику (VAILLANT 1977: 168; VELA 2018: 104–108).

2. Инфинитив уз комуникативне глаголе у старословенском језику.

2.1. СТАТУС У СТАРОСЛОВЕНСКОМ. У литератури посвећеној проблематици инфинитивне фразе у старословенском језику о статусу инфинитива и инфинитивних конструкција уз комуникативне глаголе срећемо донекле разнолика запажања.⁶

Већина аутора само констатује присуство инфинитива у тој синтаксичко-семантичкој позицији (уп. нпр. VAILLANT 1977: 166, 224; LUNT 2001: 159). У студијама чешких аутора инфинитивна фраза је детаљније описана, а представљен је и њен статус из перспективе технике превођења. К. Хадерка, говорећи о конструкцијама датива и акузатива са инфинитивом, наводи да се уз глаголе говорења оне срећу само у језику образованијих новозаветних писаца (Лука, Павле), што овај аутор сматра књишком цртом, док, према његовим истраживањима, у осталим случајевима доминира допунска реченица (НАДЕРКА 1964: 509–510, 519). Инфинитивом у старословенском с тачке гледишта преводне технике бавила се и Љ. Пацнерова, која његову употребу уз глаголе повељати, рѣшити, глаголати и сл. сматра заједничком особином и старословенског и грчког језика, убрајајући те глаголе у модалне у ширем смислу (РАСНЕРОВА 1964: 541–543). С друге стране, Р. Вечерка бележи спорадичне случајеве напредне употребе инфинитива и императива у истом контексту (И тѣ запрѣти емоу никомоу не глаги нѣ шѣдѣ покажи са нерѣови) и у различитим преписима истог текста (Азѣ ти велѣж изиди из него / Азѣ ти велѣж изити из него), који су га највероватније и подстакли на употребу термина *infinitivus pro imperativo*. Сматра да је овде реч о синтаксичкој синонимији, а у оваквој употреби инфинитива уз комуникативне глаголе види извесну стилизацију према грчким предлошцима (ВЕЧЕРКА 1996: 84–85).

Својим истраживањем инфинитива у Маријином јеванђељу И. Чанчар обухватила је и конструкцију *ga* + презент као његово конкурентно средство. Уз комуникативне глаголе забележила је превагу инфинитива и инфинитивних конструкција (ЧАНЧАР 2011: 109, 114, 116–117).

2.2. ТИПОЛОГИЈА СТРУКТУРА. Међу комуникативним глаголима начелно се могу разликовати они *чистио референцијалној каракѣра*, којима се само реферише о догађају и тзв. *јусивни* глаголи, који укључују и специфичну модалну нијансу, тј. иницијативни импулс за акцију (ИВИЋ 1970: 47; VAN VALIN 2005: 206). Како се чини, и у старословенском језику ова семантичка разлика диктира њихово другачије синтаксичко понашање.

Јусивни глаголи (типа повељати, просити) као управни граде хетеросубјектске везе преко заједничких аргумената (индиректни / директни објекат јусивног глагола истовремено је и вршилац инфинитивне радње), а њихов пропозитивни садржај увек је субјунктивног карактера. Глаголи говорења референцијалног карактера (типа глаголати, рѣши), пак, могу да граде и тауто-субјектске и хетеросубјектске релације, док њихов пропозитивни садржај

⁶ Треба имати у виду да се ова истраживања заснивају на другачијим методолошким поставкама у погледу теме (инфинитив уопште / поједине инфинитивне конструкције) и корпуса (стање у старословенском канону уопште / стање у једном тексту).

може имати и индикативну и субјунктивну природу.⁷ Имајући ово у виду, инфинитиве уз комуникативне глаголе можемо одредити помоћу три критеријума: а) да ли управни глагол уз инфинитив припада групи референцијалних или јусивних, б) да ли инфинитив ступа у таутосубјекатске или хетеросубјекатске односе са управним глаголом (или је пак део апсолутне инфинитивне конструкције), те в) да ли се инфинитивом преноси императив или неки други глаголски облик из директног говора. Уп. следеће примере употребе инфинитива уз комуникативне глаголе из Маријиног јеванђеља:

- 3) И повелѣвъ народомъ въздаѣши на трѣвѣхъ (Мт 14:19).
 ‘И заповедивши народу да поседају по трави’;
 4) И ставъ нсѣ рече възгласити и (Мр 10:49)
 ‘И ставши Исус рече да га позову’;
 5) И приѣжд сѣдоукен къ недоу иже гл҃ахътъ не быти въскрѣшенню (Мр 12:18)
 ‘И дођоше му садужеји, који кажу да нема васкрсења’.

Наведени примери сведоче о следећем: 1) инфинитив уз јусивне глаголе исказује радњу која има субјунктивни карактер (пр. 3); 2) субјунктивна семантика инфинитива уз глаголе говорења референцијалног карактера присутна је једино када се њиме преноси императив из директног говора, при чему такав инфинитив гради хетеросубјекатске везе са управним глаголом (пр. 4); 3) инфинитив који је део апсолутне конструкције (датов + инфинитив или акузатив + инфинитив) увек реферише о индикативној радњи (пр. 5).

3. СТАЊЕ НА ШИРЕМ СЛОВЕНСКОМ ПЛАНУ. Примери из старих словенских вернакулара које износи Ф. Миклошич потврђују да је субјунктивно обележени инфинитив био могућ како уз јусивне, тако и уз референцијалне глаголе говорења. Уп. примере: *казати* ‘iubere’: стсл. кѣто съказа вамъ бѣжати отъ гнѣва; стчеш. Apoštol jim udatnými býti rozkázal; стполъ. Kazać mu iść przcz.; *молити* ‘precari’: стсл. Моляше сѧ не отѣлжчити сѧ отъ него; *реши* ‘dicere; iubere’: стсрп. Реко сам ти сестру поклонити (MIKLOSICH 1868–1874: 852–855).

Слично стање забележено је и у хрватској редакцији црквенословенског. Уп. примере: *zap(o)v(ě)dě pilatъ pľku vъъ iti razvě dvěma na desete mužema; g(lago)lei ne přělubi tvoriti přělubi dēši* (VELA 2018: 140–143).

4. ИНДОЕВРОПСКИ КОРЕНИ И СИТУАЦИЈА У ГРЧКОМ. Д. Дистерхефт инфинитив (тј. глаголску именицу) у функцији императива реконструира и за праиндоевропски, поред његове употребе у функцији намерне одредбе и глаголске допуне (DISTERHEFT 1980: 20, 191). Тако употребљен инфинитив је, према речима Вакернагела, код Хомера добро потврђена категорија, мада је и даље знатно чешћи императив (WACKERNAGEL 2009: 335). С временом бива све ређи, да би у новозаветном грчком била потврђена само два таква облика (BLASS – DEBRUNNER 1961: 196). Р. Алан овакву употребу инфинитива у класичном грчком

⁷ Под индикативним структурама подразумевамо оне које су изјавног / изричног / декларативног карактера, док су субјунктивне оне које изражавају ставове попут жеље, намере и др. (уп. KRISTAL 1985: 99, 125).

објашњава са прагматичког аспекта – то је посреднији тип директивног изражавања, којим се изражавају практичне инструкције или уврежене процедуре (ALLAN 2010). Треба нагласити, међутим, да се сви ови ставови односе на слободни инфинитив у императивној функцији (тј. прескриптивни инфинитив).

Када је у питању порекло инфинитива у индиректном говору у грчком, А. Мурхаус наводи да је такав инфинитив у комбинацији са акузативом у функцији (логичког) субјекта уобичајена конструкција уз јусивне глаголе и глаголе говрења референцијалног карактера и да служи за изражавање индиректног говора (MOORHOUSE 1955), али позивајући се на А. Хан (HANN 1950), исказује сумњу у њихово заједничко порекло.⁸ Поред тога, А. Мурхаус указује и на могућност да је семантика управног глагола утицала на синтаксичко уобличавање пропозитивне допуне. У хомерском грчком различити глаголи су могли уводити индиректна наређења (εἶπον, ἐρῶ, λέγω) и индиректне изјаве (φημί). Касније, само прва група глагола уводи индиректни говор помоћу ὄτι-конструкције, која има субјунктивни карактер. Закључује да разлика у значењу произилази из основне семантике управног глагола: прву групу чине глаголи објективног значења који истичу говор као физиолошки процес усмерен ка другом лицу, а другу глаголи субјективног значења са семантиком ‘потврђујем, подржавам, проглашавам, мислим’, којима се исказује сопствено мишљење или суд.

5. СИТУАЦИЈА У СТАРОЈ СРПСКОЈ ПИСМЕНОСТИ.

5.1. О ЈЕЗИКУ СТАРЕ СРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ – УКРАТКО. Познато је да је основно обележје старе српске писмености хомогена диглосија, при чему се српско-словенски језик у начелу везује за сферу сакралног, а старосрпски за сферу профаног. У конкретном тексту језик и стил били су условљени пре свега жанром (тј. степеном његове сакралности) (в. Толстој 2004), али и другим факторима, као што су стил епохе, типологија текста, тип дискурса, садржина и тематика, однос аутора према тексту или теми саопштавања, литерарна школа којој писар припада, друштвена намена текста (адресат), језик оригинала у случају преводне литературе, образованост писара (Грковић-Мелџор 2007а: 443–459; Курешевић 2022: 11–15). У оквиру српскословенског начелно се могу разликовати два његова функционална стила, виши и нижи – први је карактеристичан за литургијске текстове и, као један од симбола православне културно-језичке заједнице *Slavia orhodoxa*, тежио је да остане непромењен, док се други реализује у текстовима нелитургијске садржине и релативно је отворен ка иновацијама из вернакулара. Отвореност нижег стила за црте из вернакулара могла је довести и до појаве тзв. мешаног језика, у којем долази до *ad hoc* преплитања књишких и вернакуларних елемената на свим

⁸ Према мишљењу А. Хан та конструкција уз јусивне глаголе и глаголе говорења референцијалног карактера нема исто порекло, јер уз глаголе говорења у грчком инфинитив не исказује индиректну команду. Односно, она сматра да инфинитив уз јусивне глаголе јесте у вези са конструкцијама каузативног типа, те да се то значење касније проширило и на глаголе говорења референцијалног карактера (HANN 1950).

језичким нивоима. Овакав тип језичке реализације био је нарочито карактеристичан за текстове профаног карактера настајале у познијем периоду старе српске писмености (Курешевић 2022: 173–176). Када је реч о старосрпском језику, треба напоменути да је и њему било својствено функционалностилско раслојавање, при чему се могу издвојити барем два стила – пословноправни и књижевни (Грковић-Мелџор 2007б: 260–261).

5.2. Инфинитив уз комуникативне глаголе у старој српској писмености – стање ствари. Прагматички потенцијал инфинитива уз комуникативне глаголе у старој српској писмености донекле је познат у текстовима који се у хијерархизованој пирамиди жанрова Н. И. Толстоја налазе на њеним крајњим тачкама – на врху и у основи – тј. у српскословенском вишег стила и у старосрпском пословноправних списа. У делима писаним релативно чистим српскословенским инфинитив као допуна јусивних глагола има субјунктивни карактер и начелно је фреквентнији у односу на конкурентну структуру *ga* + презент, док инфинитив уз глаголе говорења референцијалног карактера најчешће има футурску интерпретацију (уп. нпр. Грковић-Мелџор 1993: 173–174; 2007а: 279; 2011).⁹ С друге стране, у студији посвећеној зависној реченици у старосрпском језику пословноправних списа XII–XV века наводи се да допунској реченици уз волунтативно-директивне глаголе „може конкурисати инфинитив”. Такође, истакнуто је и да се у својству волунтативно-директивне предикације „често” јављају и информативно-констативни, па чак и комисивни глаголи,¹⁰ из чега произилази да су допунске реченице волунтативног типа довољан индикатор волунтативности саме по себи (BĚLIČOVÁ – SEDLÁČEK 1990: 79–80; Павловић 2009: 53, 58).

5.3. Циљ и корпус истраживања. Овај рад, као што је на почетку већ поменуто, посвећен је синтаксичким, прагматичким и функционалностилским карактеристикама инфинитива у функцији преношења императива из директног говора уз комуникативне глаголе јусивног и референцијалног типа у нелитургијској наративној прози, тј. у жанровима који се у Толстојевој пирамиди налазе у граничној зони (Пиккио 2003: 415–416; Грковић-Мелџор 2007а: 453) – апокрифима, романима и повестима. За тако употребљен инфинитив користићемо и назив *infinitivus pro imperativo*. Сачувани преписи текстова укључених у корпус потичу махом из XV и XVI века, са различитих подручја штокавског наречја. У корпус су укључени: Варухово открочење (ВО)¹¹ и

⁹ Уп. примере у Псалтиру из штампарије Црнојевића: глагола *умножити* *сѣме* *нѣхъ* *ѣко* *звѣзды* *нѣсны* ‘Рече да ће умножити њихово семе као звезде небесне’; *цѣли* *се* *ѣгоу* *ѣбоу* *нашемоу* *избавити* *ѣма* *своѣго* ‘Молимо се Господу Богу нашем да избави слугу својег’. Истакнуто је и да глагол *речи* може добити императивну нијансу, с тим да тада има допуну у виду структуре *ga* + презент (*рѣчи* *оубо* *ен* *да* *ѣи* *поможѣтъ* ‘Реци јој да ми помогне’) (Грковић-Мелџор 1993: 173–174).

¹⁰ Терминологија која се користи у овој студији нешто је другачија од наше и инспирирана је теоријом говорних чинова. *Информативно-констативни* глаголи у начелу одговарају референцијалним, док се термин *волунтативно-директивни* делимично преклапа са јусивним глаголима. Грађа пословноправне писмености изискивала је да се као посебан тип издвоје *информативно-комисивни* глаголи, тј. глаголи обећавања и глаголи усаглашавања (Павловић 2009: 11, 18, 50–51). Њихово присуство је у наративној прози занемарљиво.

¹¹ Текст ВО је из XV века, из југозападних штокавских предела. За ову прилику коришћено је његово издање у Јовановић 1996.

Српска Александрида (СА)¹², оба на српкословенском језику нижег стила (уп. КУРЕШЕВИЋ 2013; 2014), затим Слово о Акиру Премудром (САП)¹³, које је писано мешаним језиком (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016), те Роман о Троји (РТ)¹⁴ и Гајева Александрида (ГА)¹⁵ као представници старосрпског језика у књижевним текстовима (уп. ЦОЛИЋ ЈОВАНОВИЋ 2020; КУРЕШЕВИЋ 2022: 158). Ради контрастирања резултата са вишим стилем српкословенског језика одабран је текст Житија Светога Симеона Светог Саве (ЖСС)¹⁶ (уп. ЈЕРКОВИЋ 1977; КУРЕШЕВИЋ: 2020). Инфинитив у функцији преношења императива из директног говора у овим текстовима разматран је, с једне стране, у свом односу према императиву,¹⁷ тј. према директном говору, а с друге, према финитној структури *ga* + презент,¹⁸ еволутивно млађем конкурентном средству.¹⁹

5.4. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Процентуални односи употребе инфинитива у поређењу са императивом и структуром *ga* + презент уз јусивне и референцијалне глаголе говорења приказале смо у табели, истовремено водећи рачуна и о типу језика којим је дело писано:

¹² Под ознаком СА крије се критичко издање текста Српске Александриде (Маринковић – Јерковић 1985). У његовој основи налази се Академијин рукопис бр. 352 призренско-тимочке провенијенције, који потиче из друге половине XVI века (Јерковић 1983).

¹³ Текст САП је западнбосанске провенијенције, а настао је у трећој четвртини XVI века (Штављанин-Ђорђевић и др. 1986: 117–118). За ову прилику коришћено је његово издање у Курешевић 2019.

¹⁴ Текст РТ потиче из југоисточних штокавских крајева, а настао је крајем XV века (Ringheim 1951). За ову прилику коришћени су његови снимци у Милутиновић – Караангов 1987.

¹⁵ Текст ГА представља дубровачку редакцију Српске Александриде и смешта се у прву половину XVI века (Маринковић 1976). За потребе овог рада коришћени су фотографски снимци овог рукописа који се чувају на Филозофском факултету у Новом Саду, у оквиру легата Јована и Вере Јерковић (Lvj 2067–2068).

¹⁶ Анализирано је издање овог текста настало на основу преписа из 1619. године (Свети Сава 1998: 147–191). Приликом статистичке обраде података делимично смо се ослањале на податке изнете у раду Михалловић 2018: 64–67.

¹⁷ Императив је глаголски облик (начин) којим се изражава подстицај, наредба, забрана или молба. Словенски императив обично се изводи из праиндоевропског оптатива (Минаљевић 214: 166) – уп. у том смислу речи А. Белића (1998: 246) да је „заповест у ствари жеља у наредби”. Императив се реализује искључиво у оквиру директног говора (Ивић 1970: 47).

¹⁸ Примарна оптативна / емфатичка партикула *ga* највероватније води порекло од аблатива индоевропске показне заменице **do-* (варијанте **to-*), те се њена инваријантна семантика може одредити као експектаивност, тј. указивање на радњу која тек треба да се догоди. У јужнословенским језицима се, преко фазе јукстапозиције, даље развија у хипотактички везник. У својству индикатора субјунктивно обележених зависних реченица стабилизује се уз подршку балканског језичког савеза, задржавајући своју примарну семантику. Треба истаћи да императив и *ga* + презент заправо припадају истом когнитивном домену (Грковић-Мелџор 2007а: 69–71, 204–226). С обзиром на то да је граматикализација првобитне партикуле *ga* у везник била изразито градуалан процес, нећемо говорити о допунској реченици, већ о конструкцији, структури, споју и сл. *ga* + презент.

¹⁹ Главни синтаксички процеси у индоевропским, а тиме и словенским језицима, манифестација су њиховог кретања ка номинативном језичком типу, чија је централна одлика синтаксичка транзитивност, тј. реченица централизована око предиката. Тиме се стварају неопходни предуслови за развој површинске хипотаксе, што ће, између осталог, довести до замене инфинитних структура (инфинитива, партиципа и њихових конструкција) финитним (тј. зависним реченицама). В. Грковић-Мелџор 2007а: 77–97; 2013: 8–32, 33–54).

тип језика	текст	јусивни глаголи			глаголи говорења референцијалног карактера		
		императив	инфинитив	ga+ презент	императив	инфинитив	ga+ презент
српсл. вишег стила	ЖСС	/	87,5%	12,5%	100%	/	/
српсл. нижег стила	ВО	/	100%	/	92,3%	3,85%	3,85%
	СА	1,71%	97,44%	0,85%	70,9%	29,1%	/
мешани језик	САП	/	/	/	87,1%	12,9%	/
старосрпски	РТ	/	100%	/	77,65%	20%	2,35%
	ГА	12,5%	56,25%	31,25%	44,94%	52,25%	2,81%

5.4.1. Инфинитив као допуна јусивних глагола. Инфинитив се у скоро свим анализираним текстовима, независно од језика и стила којим су писани, појављује као апсолутно доминантан тип допуне јусивних глагола. У појединим текстовима (ВО, РТ) његов учинак је чак стопостотан. По правилу је реч о инфинитиву чији је агенс кореферентан индиректном (код глагола типа повелѣти) или директном објекту (глаголи типа молити) управног глагола, а забележени су и случајеви у којима агенс инфинитивне радње није исказан. Уп. примере:²⁰

- 6) Заповѣдааше емоу ѿ цр(ь)к(ь)вах(ь) пещи се. и ѿ слоужещиих[ь]. въ нних[ь]. с(вети)телѣ въ сласть послоушатн. и цр(ь)ковных(ь) слоугъ. и ереє чисти. и чръноризьце наведѣти (ЖСС 158);
- 7) И повелѣ емоу пити ѿт[ь] мора сего по лак'тоу на д(ь)нь (ВО 570);
- 8) и тѣ сабѣе и окл[о]пн и шлѣмовѣ ковати повелѣ. на шнто[х] же велѣгъ свон львовѣ главѣ шпсати повелѣ. на хемлове[х] же василіиновѣ рогове съ аспїдоведн крьан сдѣсати повелѣ. (СА 34г);
- 9) и се рекъ на бранѣ конциѣ направити се повелѣа. и съ четире[х] странѣ градѣ рвати повелѣа. (СА 49г);
- 10) въсемъ западнѣмъ ц(а)ремъ повелѣ емо слышати. (СА 61г);
- 11) и м(о)лю ва[с] храбро пате ннѣ[х] боевъ на сн бон донти. (СА 100v);
- 12) и прощенїе ѿ[т] мене прїѣти пом(о)ли се. (СА 175v);
- 13) заповѣдѣ конска^и врати се на пагажню понтн (РТ 232а);
- 14) коа кѣ тан лоудѣ повелѣла ва^и бѣжати (РТ 245а);
- 15) и заповнедѣе расписати кннге по странахъ земле своєе (ГА 43б);
- 16) и када ен вечерѣ тада заповнедѣе свакоуѣ вонникѣ юганѣ наложити (ГА 50а);
- 17) и тебн сада заповнедадѣ цюта роукъсандо александрѣ ѣ часть имати и нега свесрьдо како цара господнна лѣвити (ГА 65а)²¹.

У текстовима ЖСС и СА посведочено је и неколико примера конструкције датив + инфинитив уз јусивне глаголе. По свој прилици, ова структура индоевропских корена била је продуктивна у раном прасловенском (Грковић-Мелџор 2013: 85–86), док у старосрпској пословноправној писмености није потврђена (уп. Павловић 2009: 296–300). Потврде из наше грађе могле би представљати књишку црту, или пак траг дубоке старине. Појам у дативу

²⁰ Примери се дају редоследом којим су дела наведена у табели, уз ознаку текста и стране. Приликом одабира примера водиле смо се начелом репрезентативности, како у погледу броја, тако и у погледу синтаксичко-семантичких карактеристика.

²¹ Облици крњег инфинитива јављају се од краја XIV века (Brozović – Ivić 1988: 35).

представља агенс (пр. 18 и 19) или, ређе, пацијенс инфинитивне радње (пр. 20), док је у примеру (21) уз инфинитив забележен појам у акузативу којим је маркиран пацијенс зависне предикације, што би представљало иновативнију структуру и уједно сведочанство о губљењу продуктивности исказивања пацијенса формом у дативу (Курешевић 2014: 84–85). Уп. примере:

18) и вѣзе еговѣ дѣщерь. за бл(а)город(ь)наго и любнмаго сына. стефана егоже и нарете быти емѣ себѣ немѣстника. (ЖСС 152);

19) троубади же гласовнїицѣ и накарал(а)мѣ и праскавница(а) около нн|х| быти повелѣ. (СА 27v);

20) и ѿ|т| того отрочицѣ бл(аго)|с(ло)вннн се молаше. (СА 13v–14r);

21) александар же по срѣ|д|(ѣ) н|х| на волюглаводѣ конь езде. сѣню прѣстати молаше |с|(е) (СА 53r–53v).

Пропозитивни садржај јусивних глагола могао је бити исказан и финитним средством, структуром *ga* + презент (текстови ЖСС, СА и ГА), при чему је статистички најзначајнији удео финитне структуре забележен у тексту ГА. Уп. примере:

22) он же бл(а)женннн старцѣ прѣмоудрїицѣ словесы оувещавѣ нх|ѣ|. како ѿт|ѣ|ць. да прѣстануѣтѣ ѿт|ѣ| рыданїа и слѣзѣ. (ЖСС 158);

23) вонсѣ же вѣсон повѣла. вѣсакы чл(овѣ)кѣ свон огнь да наложиѣтѣ. (СА 97r);

24) и ннхѣ александар ѡвѣрн и ѡ свою землѣ пѣстн и заповѣдѣ ѿ|д| ѿ летѣ данакѣ да донесеѣ и ѣ тисѣѣ вонсѣке да пошнлѣ на годнїце ѿ|д|~гѣда (ГА 36б);

25) молахѣ се да нмѣ каже (ГА 30б).

Убедљиво најмање уобичајен вид експлицирања пропозитивног садржаја јусивних глагола у нашој грађи јесте директни говор, тј. форма императива. Будући да управни глагол у довољној мери спецификује комуникативну намеру говорника, употреба императива чини се редундантна. Те структуре забележене су само у текстовима СА и ГА, а занимљиво је да се по правилу ради о глаголима са значењем молбе:

26) да молимо се тебѣ мољбы наше не прѣзрї. нѣ образѣ свон ѡписанѣ кѣ на|м| допустн. како да намѣ мѣсто тебѣ царствоуѣтѣ (СА 197r–197v);

27) да молю васѣ веѣ ѿ|д| нннехѣ воевѣ на ѿвн вон храбрнн доѣнте (ГА 52а).

У тексту САП анализиране структуре уз јусивне глаголе нису пронађене.

5.4.2. Инфинитив као допуна глагола говорења РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОГ КАРАКТЕРА. Када је реч о глаголима говорења референцијалног карактера на позицији управне предикације чија пропозитивна допуна добија субјунктивни карактер, ситуација је нешто сложенија.

Инфинитив сасвим изостаје у тексту ЖСС, посведочен је у ВО и САП, са значајнијим уделом јавља се у средњовековним романима СА и РТ, а доминира у односу на конкурентна средства у тексту ГА. Основна обележја структуре коју граде управни глагол и његова пропозитивна допуна у виду инфинитива начелно су иста као код јусивних глагола – агенс инфинитивне радње кореферентан је са индиректним објектом управног глагола, или се испушта. Занимљиве су и поједине потврде из текста РТ у којима је директни објекат инфинитива смештен испред њега (пр. 36). Уп. примере:

- 28) Поет ме аг(ь)г(е)ль н в[е]де ме на второе н(е)во н сказа лн дв(ь)рн от[ь]ворьстн велнкы (ВО 570);
- 29) велн тн црѣ синагрнфѣ принти къ немѣ да те дарѣ (САП 53б);
- 30) н рекши елѣ блнзѣ полати ц(а)р|ц|кѣе клетцѣ малѣ сътворити. (СА 12г);
- 31) вонсцѣ ре|т|(е) о|т| гра|д|(а) двнгнистн се. н самѣ съ ннмн отнде. (СА 50v);
- 32) г(о)|с|(подн)нѣ лон велнкы александръ ц(а)релѣ ц(а)рь. тебѣ персндскол|ѣ| ц(а)рю лномѣ порочѣа радовати се. (СА 116v);
- 33) н веше рѣкъ^т вл^у направлѣтѣ срамн^тна едрна (РТ 263б);
- 34) рьцн прнвѣсти село свою хкерь (РТ 236б);
- 35) н рече нзвѣстн роухоу коѣ бѣше писано злато^у н бысеромѣ н трѣлenniмѣ маргарнто^у · (РТ 241б);
- 36) да рьцете га оу^хв^{атн}т (РТ 234а);
- 37) н тѣ ворѣжѣа квовати рече (ГА 17б);
- 38) к нмѣ н рече кннгѣ о|д|писати ка дарню (ГА 19б);
- 39) н са четнрехѣ страна рѣвати мѣоѣнво рече · (ГА 27а);
- 40) н рече нега сѣшати свнемѣ царемѣ западнемѣ свемѣ (ГА 34а);
- 41) н всѣ грады развѣти рече (ГА 49б);
- 42) н тѣн рече царѣ дарне дѣвѣстн кѣерь свою рооксандѣ н царнцѣ свою (ГА 64а);
- 43) н пакн рече александарѣ мѣость хчинити на тѣози рнеци (ГА 69а);
- 44) александарѣ рече пѣщати ннѣ (ГА 86а).

Да примарно глагол говорења референцијалног карактера у оваквим структурама поприма исто значење као и јусивни показују случајеви њихове напоредне употребе. Уп. следећи пример:

- 45) ноу заповѣг н рьцн га оувити (РТ 221б).

У тексту СА забележено је и неколико примера конструкције датив + инфинитив (пр. 46). И у тексту РТ има случајева који би се могли на тај начин интерпретирати, али није сасвим јасно је да ли је посреди поменута конструкција или само „необичан” ред речи као последица динамике говорне синтаксе (пр. 47 и 48).²² Уп. примере:

- 46) сам же кннгы расписавѣ. по вѣсѣ(х) градовѣ н страна|х| егѣп|т|скы|х|. гѣовитн се вѣсаком|ѣ| на бранѣ. за башиннѣоу бѣти се землю, н за о|т|(ь)т(ь)ское ц(а)рьство. (СА 6г–6v);
- 47) н рече оублѣкы се внтезе^у оу вороужѣе (РТ 244б);
- 48) н рѣкѣ^ѣ внтезо^у оублѣкы се оу воружѣе (РТ 264а).

Заправо, у скоро свим анализираним текстовима уз референцијалне глаголе говорења процентуално најчешће је заступљен директни говор са императивом. У текстовима РТ и ГА спорадично се среће и, с једне стране, стари императив 3. лица (пр. 55),²³ и с друге, употреба перифразе *ga* + презент у 2. лицу (пр. 57)²⁴. Уп. примере:

²² Према речима К. Хадерке (HADERKA 1964: 513), положај конституента у дативу представља главни критеријум у оваквим случајевима. Што је он удаљенији од управног глагола, већа је вероватноћа да је реч о инфинитивној конструкцији са (логичким) субјектом у дативу.

²³ Српски језик представља својеврсну прелазну зону између севернословенских језика, где се прост императив 3. лица одржао у пуној мери све до историјске епохе, и старословенског, у коме је појава *ga* + презент релативно честа. Процес замене простог императива спојем *ga* + презент у 3. лицу у српском језику кретао се са југа на север и северозапад, у чему се највероватније спајају балкански утицај и унутарјезичка мотивација (SEDLÁČEK 1970: 59–61).

²⁴ Појава описне форме *ga* + презент уместо императива 2. лица представља балканизам. У српски језик није продрла у већој мери и своди се на устаљене спојеве (SEDLÁČEK 1970: 62).

- 49) кѣ в(е)чєрю бывшоу, г(лаго)ла. чєдо мѡє сѣврѣши любовь. вѣзложн на мє расоу ежє єс(тъ) погребєніа мѡєго. н оустрон мє сѣврѣшено образомь с(вє)тымь. како н вѣ гробѣ мн вѣзлєши. н прострн рогозинуу на зєдмн н положн мє на нєн. н положн кадинкѣ под[ѣ] главоу мѡю. да тоу лєжю. до[н]ѣдєжє посѣтитѣ мє г(спод)ѣ вѣзєтн ѡт[ѣ] соудоу. (ЖСС 180);
- 50) Н р(е)чє мн аг(ь)г(е)лѣ санши н внждѣ аварошє (ВО 574);
- 51) рчє црѣс нагнтє 'ѣ' птнка ноевника н исплетн мрежѣс н нзчєлн кобчєгѣ нсковн гнж^алн да кѣдє сєє то нагєшѣ пошлн по днє (САП 40б);
- 52) дарѣ жє велнкы ц(а)рѣ прнзѣвѣ велнкѡго воеводѣс своего мнлмнтѡ н кѣ нємѣс рє|т|(є). || вѣзлн ,ѣ. тнєсѣцѣ персн нзѣбранны|х| н ,ѣ. тнєсѣцѣ е-фѣопѣ конькѣ. н ,ѣ. тнєсѣцѣ пѣшцѣ сѣ стрєламн. н снхѣ вѣзлѣмѣ н тѣгрѣ рѣкѣс прѣшь|д|. алєзандра с(ы)на фнлїпова кѣ ц(а)р|с|тѣю мѡємѣс прнвєдн. ашє лн прѣ|д| тобою побѣгнєтѣ. нє оставн єго прѣко вѣсєга свѣта терлє. н ѣ мѡн нарѡкѣ походн. когы перснѣснмн крѣплєнєн вѣдн. (СА 98г–98в);
- 53) н рекѡшє мѡу г^нчє соудн на^и н кажн на^и коѡѣ кѣ ѡ на^ѣ лѣпша подан нѡн сїю златѡу бѣблѣ-коу тонзн пр^орчнцє (РТ 227б);
- 54) н рє^т тагоупѡ г^тпга по запѡвѣстн твоєн г^нчє да сѣтворнт сє сїє : (РТ 221б);
- 55) н рє^т парнжѣ алєзн^р ѡ г^тпгє оннєшѣ нє хоцѡу тєбѣ оставнтн кв^а-лн тє оставлѡу тѣдн рѣкѡ кѣшандѡрѣшѣ ѡузѡпєтѣ потєцн (РТ 228б);
- 56) гѡвѡрѡхѣс пн царѣс н вєселн сє вєсѡлѣс сн жєнѣс ѡ|д| прѣвє ѣзєѡ (ГА 12а);
- 57) рчє да знатє вн пєрѣсн ндннѡнн (ГА 67б).

Финитна структура *ga* + презент уз глаголе говорења референцијалног карактера употребљене у значењу јусивних потврђена је у симболичном броју примера, и то само у текстовима ВО, РТ и ГА:

- 58) Ноу рѣчн мн да нє зложнш(ь) м(н) нн да прнлєжншѣ вєє нжє скажѣ тн (ВО 569);
- 59) рчє^т грѣсцн зрѡкє ѡурнкшнш^ѣ страшлнво^мѣшѣ шоу^нцѣ да пролѡвн дѣла своѡѡ (РТ 262а);
- 60) н трѣбѣє гласнє н бѣбѣнєвє н накарѡдє рчє да злѡдє (ГА 12а).

Када је реч о конкуренцији императива и инфинитива начелно се може рећи да се императив чешће јавља у дужим пасажима, што је нарочито карактеристично за опширније текстове писане српскословенским језиком, вишег (ЖСС) и нижег стила (СА), док је инфинитив уобичајен у краћим, језгровитим исказима који махом садрже различите инструкције везане за ратовање (припрема оружја, покретање војске, рушење објеката и сл.) или прикладно понашање (пр. 17). Ово се може довести у везу са већ раније изнетим налазима, заснованим на грађи из класичног грчког језика, да се императивом формулишу разнолике личне жеље субјекта, док се упутства уобличена инфинитивом базирају на релативно устаљеним „процедурама” практичне или социјалне природе (ALLAN 2010).

Такође, једно од функционалностилских обележја наративних текстова нелитургијског карактера представља и разлика у заступљености јусивних и глагола говорења референцијалног карактера којима се уводи индиректни говор. Генерално речено, у делима писаним књижевним језиком доминирају јусивни, док у текстовима на старосрпском ту улогу преузимају глаголи говорења референцијалног карактера употребљени у значењу јусивних. Ову разлику најбоље ћемо илустровати увидом у апсолутни број примера у средњовековним романима, а разлика је најоштрија у случају СА и ГА (в. табелу). Можемо претпоставити да је реч о утицају разговорног језика, који преферира комуникативно универзалније и мање специфично средство, тј. глагол говорења референцијалног карактера.

текст	глаголи говорења референцијалног карактера			јусивни глаголи		
	императив	инфинитив	реченица	императив	инфинитив	реченица
СА	61	25	/	2	114	1
РТ	66	17	2	/	6	/
ГА	80	93	5	2	9	5

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Након детаљне анализе употребе инфинитива уз комуникативне глаголе којим се преноси императив из директног говора у старој српској наративној нелитургијској прози покушаћемо да сумирамо резултате и затим изведемо одговарајуће закључке.

1) Истраживање је показало да је инфинитив типична допуна јусивних глагола у свим разматраним наративним нелитургијским текстовима, без обзира на језик и стил којим су писани. С друге стране, уз њих се веома ретко бележи директни говор са императивом, по свој прилици зато што сам управни глагол у довољној мери спецификује комуникативну намеру говорника.

2) Глаголи говорења референцијалног карактера најчешће су праћени императивом, тј. директним говором, мада је и инфинитив заступљен у знатној мери. Може се закључити да је однос двеју форми у великој мери прагматички условљен – док се инфинитив чешће среће у кратким исказима којима се исказују прецизна упутства (упутства везана за ратовање или понашање), дотле се императив чешће јавља у дужим монолошким пасажима.

3) Запажена је и разлика у заступљености јусивних и глагола говорења референцијалног карактера међу српским нелитургијским наративним текстовима. У делима писаним књижевним језиком *infinitivus pro imperativo* се доминантно појављује као допуна јусивних глагола, а у текстовима на старо-српском као допуна глагола говорења референцијалног карактера употребљених у значењу јусивних. У томе се, претпостављамо, крије особина говорног језика у којем се чешће употребљава универзалније и мање специфично средство (глаголи говорења референцијалног карактера), при чему је инфинитивна допуна, како се чини, довољан маркер субјунктивности.

4) Индикативно је да је финитна структура *ga* + презент забележена веома ретко у нашој грађи, и то уз обе групе комуникативних глагола. Српски језик је несумњиво био интензивно захваћен процесом развоја синтаксичке транзитивности, чија је једна од главних последица формирање површинске хипотаксе, тј. замена инфинитних структура финитним. С обзиром на то да је реч о изразито градуалној промени, упитно је у којој мери је *ga* у оквиру споја *ga* + презент заиста граматикализовано као везник зависне, допунске реченице. У недостатку интерпункције у савременом смислу речи, која би указала на то да ли се ради о простој јукстапозицији или комплементацији, на субординацију би указивало присуство енклитике иза везника – када померањем реченичне границе везник дође у иницијалну позицију допуне, он привлачи енклитику у вакернагеловску позицију (Грковић-Мелџор 2018: 93). Такви случајеви у нашој грађи нису забележени, *ga* и презент увек су у контактної позицији, што указује на то да *ga* из тог споја још увек

чува карактер партикуле. Треба напоменути да се и у вези са грађом старосрпске пословноправне писмености заправо говори о партикули / везнику *ga* (уп. Павловић 2009: 87–92). Са овим је у сагласју и шира словенска перспектива, будући да се у староруском језику зависна допунска реченица у својству индиректног говора са императивним значењем стабилизује тек у периоду XV–XVII века (Лопатина 1979: 441).

Савремена словенска ситуација показује да је, по свему судећи, инфинитив уз јусивне глаголе и даље виталан на словенском северу (више у источнословенским него у западнословенским језицима), мада су свуда забележене и конкурентне финитне структуре (BĚLIČOVÁ – SEDLÁČEK 1990: 79–80). Слично наводи и Ломтјев (Ломтев 1954: 46) када је руски језик у питању.²⁵ Ове ставове у својим истраживањима потврђује и О. Мишеска Томић (2006: 484–498), која говори о слободној варијацији инфинитива и субјунктивних финитних конструкција у српском и хрватском стандардном језику, али истиче да, како се иде од северозападних ка југоисточним дијалектима тог језичког континуума, учесталост употребе инфинитива опада. Уз јусивне и глаголе говорења референцијалног карактера даје само примере са субјунктивним конструкцијама на месту допуне, напомињући да се уз глаголе говорења референцијалног карактера, по правилу, налазе индикативне допуне (Мишеска Томић 2006: 495, 498). У српском стандардном језику процес губљења инфинитива уз комуникативне глаголе доведен је до краја (Ивић 1970: 46–47; Ivić 1972: 121–122),²⁶ што би се могло приписати утицају балканског језичког окружења.²⁷ Када је реч о допунској реченици с везником *ga*, њена неутралност у погледу семантичке опозиције субјунктив ~ индикатив, специфична за западнојужнословенски простор (SEDLÁČEK 1970: 63–64; Грковић-Мелџор 2007а: 204–226; Павловић 2009: 87–98),²⁸ видљива је и на плану исказивања индиректног говора (Марић 2018: 646–647).²⁹

5) Српски језик је најмање до разматраног периода (XV–XVI век) познавао две стратегије за изражавање индиректне заповести – инфинитив и структуру *ga* + презент. Поред тога што ова два средства репрезентују различите хронолошке слојеве (инфинитив, будући нефинитно средство, типолошки је старији, док је финитна структура млађа), намеће се питање да ли

²⁵ Током историје руског језика инфинитив чији је агенс изједначен са дативом индиректног објекта замењује се зависном реченицом са финитним глаголом: *Приказал Ивану њерегаѣѣ ѡ ѡсѣмь Пеѣру : Приказал Ивану, чѣѡбы ѡерегал ѡсѣмь Пеѣру* (Ломтев 1954: 46).

²⁶ М. Ивић (1970: 46–47), говорећи о савременом српском стандардном језику, истиче да се немобилни презент као позициона варијанта императива из директног говора не може заменити инфинитивом. Темељни узрок повлачења таквог инфинитива највероватније лежи управо у његовој природи, будући да „srpskohrvatski ne neguje u odgovarajućoj meri konstrukcije s infinitivom uz tranzitivne glagole pod okolnostima nejednakosti vršilaca imenovanih akcija”. Иначе, критеријум једнакост ~ неједнакост субјеката има одлучујући утицај на статус инфинитива и у другим како словенским, тако и несловенским језицима (Ivić 1972: 122).

²⁷ У овом смислу индикативно је то што речници словеначког језика наводе примере попут: *Zapovedal je kmetu napreči konja* (SSKJ 2014), *Psu je rekel sestri* (ŽELE 2011: 338).

²⁸ Наиме, од XIV века *ga* се шири и у сферу индикатива, што је ексклузивна одлика западнојужнословенских језика.

²⁹ Уп. примере: – Иди – рекла ми је. → Рекла ми је да идем; – Идеш – рекла ми је. → Рекла ми је да идем (Марић 2018: 647).

међу њима има и других разлика.³⁰ Уочена склоност инфинитива ка изражавању кратких и прецизних упутстава, заснованих на увреженим процедурама, могла би се поткрепити запажањем да је инфинитив као наративно средство био у већој мери интегрисан у наративни оквир у односу на конкурентну финитну структуру, управо због своје нефинитне природе, тј. изостанка обележја времена, начина и лица (COLLINS 1996: 59). То би значило да је инфинитив имао прелазан карактер у односу на императив (директни говор) и *ga* + презент (индиректни говор). Као такав, свој прагматички потенцијал испољио је у старој српској нелитургијској прози – доминира као допуна јусивних глагола, док је уз глаголе говорења референцијалног карактера употребљене у значењу јусивних присутан у знатној мери. У том смислу, ова грађа, уз податке које нам пружа старосрпска пословноправна писменост XII–XV века, доноси нека нова сазнања о природи и статусу инфинитива уз комуникативне глаголе у ранијим развојним фазама српског језика, као и о његовој стилски мотивисаној употреби у нелитургијској наративној литератури.

ИЗВОРИ

- ЖСС: Житије Светога Симеона. Издање: СВЕТИ САВА 1998: 147–191.
 ВО: Варухово открићење. Издање: ЈОВАНОВИЋ 1996.
 СА: Српска Александрида. Издање: МАРИНКОВИЋ – ЈЕРКОВИЋ 1985.
 САП: Слово о Акиру Премудром. Издање: КУРЕШЕВИЋ 2019.
 РТ: Роман о Троји. Снимци: МИЛУТИНОВИЋ – КАРААНГОВ 1987.
 ГА: Гајева Александрида. Снимци: фотографије из легата Јована и Вере Јерковић, Филозофски факултет у Новом Саду, Lvj 2067–2068.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛИЋ, Александар. *Опшћа лингвистика. О језичкој природи и језичком развоју. Књига I и II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
 ГРАМАТИКА: *Грамадика на старобългарскиј език. Фонетика. Морфологија. Синтаксис*. Иван Дуриданов (ред.). Софија: БАН, 1991.
 ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Језик Псалтира из шћамтарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
 ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Сјиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2007а.
 ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. Срето Танасић (ур.). *Шездесет година Института за српски језик САНУ: зборник радова*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007б, 249–266.
 ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Синтакс инфинитива у „Животу деспота Стефана” Константина Филозофа. *Търново и идејта за християнскиј универсализм XII–XV век*. Велико Търново, 2011, 436–456.
 ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Историјска лингвистика. Коинтивно-типолошке сјудје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2013.
 ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Развој клаузалне допуне когнитивних предиката у српском језику. Рајна Драгићевић, Велько Брборић (ур.). *Српска славистика: колективна монографија*

³⁰ Овде имамо на уму принцип језичке економије, те потенцијал конкурентних средстава да се реализују „као стилски или жанровски условљене варијанте исте дубинске структуре” (Грковић-Мелдор 2007а: 14).

- (радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта). Том 1: Језик. Београд: Савез славистичких друштва Србије, 2018, 89–105.
- Ивић, Милка. О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1 (1970): 43–55.
- Јерковић, Вера. Апсолутни датив у „Житију светога Симеона” од светога Саве. *Зборник Владимира Моћина*. Београд: [б. и.], 1977: 117–124.
- Јерковић, Вера. *Српска Александрида: академијин рукопис (бр. 352): љалеографска, ортографска и језичка исцртавања*. Београд: САНУ, 1983.
- Јовановић, Томислав. Варухово откриће у преписима манастира Савине и Никољца. *Српски језик – студије српске и словенске* I/1–2 (1996): 568–574.
- Курешевић, Марина. Хипотактичке структуре у Варуховом открићењу (у препису из рукописног зборника манастира Никољца број 52). *Зборник радова са међународној научној скупи: Српско језичко наслеђе на простиру данашње Црне Горе и српски језик данас*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Матица српска у Новом Саду, 2012 [2013], 181–195.
- Курешевић, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- Курешевић, Марина. Језик Слова Акира Премудрог из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53. *Јужнословенски филолој* 72/1–2 (2016): 105–126.
- Курешевић, Марина. Уз целовито издање приче о Акиру Премудром из рукописног зборника бр. 53 Народне библиотеке Србије. *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* 67/1 (2019): 165–177.
- Курешевић, Марина. Од књишког ка вернакуларном: два начина језичког изражавања у списима Светога Саве. Радић, Јованка, Виктор Д. Савић (ур.). *Наслеђе и стварање. Свети Ђурило. Свети Сава (869–1219–2019)*. Институт за српски језик САНУ, 2019 [2020], 361–382.
- Курешевић, Марина. *Сему же сице бившу: о синтакси и језичком стилу српскословенских текстова*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022.
- Ломтев, Тимофеј П. *Из историје синтаксиса русског језика*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1954.
- Лопатина, Л. Е. Способы передачи чужой речи в рамках сложного предложения. В. И. Борковский (ред.). *Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Сложное предложение*. Москва: Издательство „Наука”, 1979, 422–447.
- Марић, Биљана. Управни и неуправни говор и друга средства изражавања туђег говора. Предрат Пипер (ред.). *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2018, 635–662.
- Маринковић, Радмила, Вера Јерковић (прир.). *Српска Александрида: свеска друја*. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности, Критичка издања српских писаца, II), 1985.
- Милутиновић, Милан, Петар Караангов (ур.). *Софијска илустрирана Александрида*. Београд – Софија: Народна библиотека Србије – Народна библиотека „Кирил и Методиј”, 1987.
- Михалловић, Марија. *Реченичне структуре за исказивање семантичке субординације у „Житију Светиога Симеона” Светиога Саве*. Мастерски рад. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018.
- Павловић, Слободан. *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- Пиккио, Риккардо. *Slavia Othodoxa: лијерајтура и језик*. Москва: Знак, 2003.
- СВЕТИ САВА. *Сабрана дела*. (Прир. и превео Томислав Јовановић). Београд: Српска књижевна задруга, 1998.
- Толстол, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику. *Студије и чланци из историје српској књижевној језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004, 148–156.
- Цолић Јовановић, Александра. Синтакса инфинитива у *Роману о Троји*. Neža Kočnik, Lucija Mandić, Rok Mrvič (ur.). *Zgodnji novi vek in njegova dediščina v slovanskem prostoru*. Študentska sekcija Zveze združen Slavistično društvo Slovenije, 2020, 59–73.
- ЧАНЧАР, Ивана. Синтакса инфинитива у „Маријиним јеванђељима”. *Konštantinove listy roč. 4*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta (2011): 95–123.
- ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, Љубица и др. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Књига прва. Београд: Народна библиотека Србије, 1986.

*

- ALLAN, Rutger J. The *Infinitivus pro Imperativo* in Ancient Greek. The Imperative Infinitive as an Expression of Proper Procedural Action. *Mnemosyne* 63 (2010): 203–228.
- БЕЛИЧОВА, Helena, Jan SEDLÁČEK. *Slovanské souvětí*. Praha: Academia, 1990.
- BLASS, Friedrich, Albert DEBRUNNER. 1961. *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature* (translated and revised by Robert W. Funk). Cambridge: Cambridge University Press – Chicago: University of Chicago Press, 1972.
- BROZOVIC, Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski grafički zavod „Miroslav Krleža”, 1988.
- COLLINS, Daniel E. The Pragmatics of Indirect Speech in Old Church Slavonic and Other Early Slavic Writings. *Studies in South Slavic and Balkan Linguistics*, Vol. 23 (1996): 21–86.
- DISTERHEFT, Dorothy. Remarks on the History of the Indo-European Infinitive. *Folia Linguistica Historica* 2/1 (1981): 3–34.
- HADERKA, Karel. Сочетания субъекта, связанного с инфинитивом, в старославянских и церковнославянских памятниках. *Slavia* XXXIII/4 (1964): 505–533.
- HAHN, Adelaide E. Genesis of the Infinitive with Subject-accusative. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 81 (1950): 117–129.
- IVIĆ, Milka. Problematika srpskohrvatskog infinitiva. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XV/2 (1972): 115–138.
- KRISTAL, Dežvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1985.
- KUREŠEVIĆ, Marina. The Status and Origin of the *Accusativus cum Infinitivo* Construction in Old Church Slavonic. Jasmina Grković-Major, Björn Hansen, Barbara Sonnenhauser (eds.). *Diac-hronic Slavonic Syntax: The Interplay between Internal Development, Language Contact and Metalinguistic Factors*. Berlin – Boston: Mouton de Gruyter, 2018, 261–283.
- LEHMANN, Winfried P. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin – London: University of Texas Press, 1974.
- LUNT, H. G. *Old Church Slavonic Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2001.
- МЕЈЕ, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje slovenskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1965.
- МИХАЛЈЕВИЋ, Milan. *Slavenska poredbena gramatika. 2. dio*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- MIKLOSICH, Franc. *Vergleichende Syntax der slavischen sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1868–1874.
- МИШЕСКА ТОМИЋ, Olga. *Balkan Sprachbund Morpho-Syntactic features*. Dordrecht: Springer, 2006.
- MOORHOUSE, Alfred C. The Origin of the Infinitive in Greek Indirect Statement. *American Journal of Philology* 76/2 (1955): 176–183.
- ПАСНЕРОВА, Ludmila. K syntaxi infinitivu k staroslověnských evangelních kodehech. *Studie za slovenské jazykovědy. Sbornik k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka*, 1958, 263–269.
- ПАСНЕРОВА, Ludmila. Синтаксис инфинитива в старославянских евангельских кодексах с точки зрения техники перевода. *Slavia* XXIII/4 (1964): 534–557.
- RINGHEIM, A. *Eine altserbische Trojasage*. Prague – Upsal: Imprimerie de l'État à Prague, 1951.
- SEDLÁČEK, Jan. Srpskohrvatske potvrde o razvitku rečenica sa *da* u južnim slovenskim jezicima. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XIII/2 (1970): 59–69.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. <<https://fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjižnega-jezika>> 31.08.2023.
- VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves. Le syntax*. Paris: Klincksieck, 1977.
- VAN VALIN, Robert D. *Exploring the Syntax-Semantics Interface*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.
- VEČERKA, Radoslav. The influence of Greek on Old Church Slavonic. *Byzantinoslavica* LVIII/2 (1997): 363–386.
- VELA, Jozo. *Sintaksa infinitiva i supina u hrvatskom crkvenoslavenskome jeziku*. Doktorska disertacija. Rijeka: Filozofski fakultet, 2018.
- WACKERNAGEL, Jacob. *Lectures on Syntax with Special Reference to Greek, Latin, and Germanic*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- WEDEL, Erwin. Zum sog. historischen Infinitiv im Altrussischen. *Festschrift für Linda Sadnik zum 70. Geburtstag. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris* XV (1981): 25–31.
- ŽELE, Andreja. *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2011.

Marina Kurešević
Aleksandra Colić Jovanović

INFINITIVUS PRO IMPERATIVO IN OLD SERBIAN
NON-LITURGICAL NARRATIVE TEXTS

S u m m a r y

This article deals with the syntactic, semantic and pragmatic properties as well as the functional-stylistic potential of the infinitive used with verbs of communication (with referential meaning and jussive) when it conveys an imperative meaning from the direct speech. The basic corpus for this research consists of old Serbian non-liturgical narrative texts of different genres (apocryphs, novels, chronicles) and of various linguistic and stylistic realizations. The chosen texts originate from the 15th and 16th centuries and from different areas of the Štokavian dialect. The infinitive with the function of conveying the meaning of an imperative from direct speech is analyzed in relation to the imperative (i.e., direct speech), on the one hand, and the competing finite structure *da* + present, on the other.

The most important findings are the following: 1) infinitives represent typical complements of jussive verbs in all the narrative non-liturgical texts regardless of the registers and styles in which they were written; 2) verbs of communication with referential meaning are most frequently accompanied by imperatives, i.e., direct speech, but infinitives are also present to a considerable degree; 3) one of the functional and stylistic features of narrative non-liturgical texts is the fact that, in the works written in the literary language, infinitives that convey imperative meaning are primarily embedded under jussive verbs while in texts written in Old Serbian they are typically embedded under verbs of communication with referential character used with meanings of command; 4) the finite structure *da* + present is attested very rarely with both classes of verbs of communication; whereby the element *da* always retains the character of a particle, i.e., it is not completely grammaticalized into a complementizer; 5) it was noticed that infinitives have the tendency to express short and precise instructions based on conventional procedures that are of practical or social nature (instructions related to battle or behavior), while imperatives are used in longer passages.

It can be said that this material, together with the data based on the Old Serbian legal texts 12th–15th centuries, brings fresh insights into the nature and status of the infinitive used with verbs of communication in the earlier stages of the development of the Serbian language as well as its stylistic uses.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Зорана Ђинђића 2, 21 000 Нови Сад, Србија
marina.kuresevic@ff.uns.ac.rs
aleksandra.colic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 1. септембра 2023;
прихваћено: 26. октобра 2023)